

Mindre bidrag

Brisingamen

– også et arkæologisk problem

Frejas smykke Brisingamen, som Micha Brodersen behandler i *Danske Studier* 1984, er ikke alene et sprog- og religionshistorisk problem; også arkæologien kan bidrage til diskussionen. Det gælder måske især spørgsmålet: Brisingamen omtales gerne som et halssmykke, men hvordan forestillede man sig egentlig, at det så ud? Nu om dage tænker de fleste tilsyneladende på en halsring, men der kan også være andre muligheder.

Den svenske arkæolog Birgit Arrhenius har henledt opmærksomheden på nogle kvindefremstillinger fra yngre jernalder (Arrhenius 1962 og 1969). Den ene er et lille hængesmykke af forgyldt sølv, fundet i en grav fra Hagebyhöga i Östergötland (Fig. 1). Det forestiller en fornemt klædt kvinde med armene korslagt i skødet. På hovedet bærer hun et diadem med bånd over issen, på brystet en firdobbelt perlekæde, og hun er klædt i en kappe og en lang kjole eller nederdel. Foran hendes hals ses en genstand, der springer i øjnene ved sin monstrøse størrelse. Den er omhyggeligt gengivet, og der kan ikke være tvivl om, hvad den forestiller: Det er en rygknappibel, en spændetype der var i brug i Norden fra midten af 6. årh. e. Kr. til engang i vikingetid (Fig. 2).

Den samme fibeltype kan genfindes øverst til højre på Fig. 3, der viser et udvalg af guldgubber fra Helgö i Mälaren. (Guldgubber er små prægede guldsplader fra yngre jernalder, der viser en eller to personer). Også her sidder rygknappiblen ved kvindens hals, let kendelig med den firkantede hovedplade til venstre, den store runde knap på bøjlen (under kvindens øje), og til højre den smallere fodplade, der afsluttes med en rund skive. På nogle guldgubber er fiblen stiliseret til 3 runde knopper, mens andre igen kun har en enkelt rund knop, der kan tolkes som et rygknappspænde, »forkortet« til den karakteristiske runde knap, men som også kan forklares som en rund skivefibel. Et eksempel er den mindre tydelige guldgubbe øverst til venstre på Fig. 3.

Blandt de danske guldgubber er der to, hvor en kvinde bærer en rygknappibel; i begge tilfælde er hun fremstillet alene. Den ene er for nylig fundet ved Gudme på Sydøstfyn, den er endnu ikke publiceret. Den anden stammer fra Tørring ved Silkeborg og er omtalt i Skalk (Fischer 1974). Desværre er rygknappiblen misforstået i artiklen, men på det tilhørende fotografi ses den tydeligt, placeret ganske som på Fig. 3 øverst til højre.

Desværre kan vi ikke vide med sikkerhed, om det er Freja, der er afbildet på disse fremstillinger. Der er imidlertid almindelig enighed om, at guldgubberne har haft en kultisk funktion, og at de må fremstille kultiske scener, hvad enten de så er hentet fra myterne eller fra danse eller andre optrin i forbindelse med gudedyrkelsen. En vigtig gruppe, som netop guldgubben fra Helgö tilhører,

Fig. 1. Hængesmykke fra Hagebyhöga, Östergötland. 3:1

viser en mand og en kvinde, der synes at komme hinanden i møde eller at omfavne hinanden; og på en del af dem har kvinden i den ene hånd en genstand, der må tolkes som en kvist. Det må være nærliggende at tænke på frugtbarhedskult.

Det første led i navnet 'Brísingamen' synes at hænge sammen med oldnordisk *brísingr*, som betyder 'ild, bål' eller 'noget, der luer rødt som et bål'. En rimelig oversættelse af navnet må altså være det 'flamrende' eller 'glødende'

smykke. Noget lignende betyder tilsyneladende 'Singastein', som ifølge Micha Brodersen (1984, 105f) kan være et andet navn på Frejas smykke. Her er der en interessant forbindelse til rygknappspænderne. Mange af dem er på forsiden prydet med en mosaik af indfattede tyndslebne granater. For at forhøje virkningen er der endda lagt fint vaflet guldblik bag de røde sten, så de rigtig har kunnet spille i lyset. En forgyldt rygknappfibel som Fig. 2 har virkelig været et 'flammende' smykke.

Granaten hedder på latin carbunculus, 'glødende kul'. Plinius fortæller om en art granater, der skulle have en så stærk indre varme, at de kunne smelte signetvoks og lyse i mørke; og i 4. årh. kunne biskop Epiphanius berette, at man indsamlede granater om natten, hvor man kunne se dem lyse. Man kunne ikke skjule en granat, lige meget hvor mange lag klæder man dækkede den med, dens lys trængte gennem alt (Arrhenius 1962, 88f). I middelalderen ansås røde ædelsten for at bringe lykke, og granaten beskyttede desuden mod sygdom (Kulturhistorisk Lexikon 1, 132). Vi må regne med, at sådanne forestillinger har været velkendte i Norden i yngre jernalder: Man havde i århundreder haft kontakter med romerriget, og sammen med smykkestenene har man utvivlsomt overtaget troen på deres magiske virkninger. Men det er måske også værd at bemærke, at brugen af granater til fladedækkende udsmykninger er et kort intermezzo i nordisk jernalder: De optræder hovedsagelig i 6.-7. årh. e. Kr., men er sjældne både før og senere.

Endelig henleder Arrhenius opmærksomheden på nogle rygknappfibler fra Sverige og Norge, der er så store, at de må have været umulige at bære på dragten (1962, 84ff og 93f). Den største er fundet ved Kårsta i Uppland, den er 28,5 cm lang og har været mindst 15 cm høj med en rygknapp på 10 cm i diameter (Arrhenius 1962 Fig. 11). Den er altså på størrelse med en herresko! De almindelige rygknappfibler er kun 6-10 cm lange. Det er fristende at tro, at de ekstremt store fibler ikke var beregnet til almindelig brug, men snarere har haft en funktion i gudedyrkelsen; at de var et guddommeligt attribut.

På den ene side har vi altså de litterære kilder med Frejas flammende hals-smykke. På den anden side står det arkæologiske genstandsmateriale med granatsmykkede rygknappfibler, der blev båret ved halsen, og hvoraf nogle må siges at være af overnaturlig størrelse; og med afbildninger af kvinder med markeret rygknappfibel, der må henføres til en kultisk sammenhæng. For en arkæolog er det fristende at knytte de to ting sammen. Men kan det godtages filologisk? Det må afhænge af, om ordet *men* betyder 'hals-smykke' i almindelighed, eller om det specielt betyder 'halsring'. Og det er naturligvis også vigtigt, hvordan *Brisingamen* omtales i kilderne. Det er spørgsmål, der ligger uden for mit fagområde, og jeg bygger her på oplysninger, som professor Jonna Louis-Jensen og universitetslektor Allan Karker med stor hjælpsomhed har givet mig.

Etymologisk synes *men* at være beslægtet med *mōn*: 'manke', hvis oprindelige betydning er 'hals, nakke'. Her er der altså blot tale om, at genstanden bæres ved halsen, ikke nødvendigvis *om* halsen. Det er også værd at bemærke situationen i *Thrymskvadet*, hvor Freja i vrede afviser at blive udvekslet med Thors hammer. Ifølge Gjellerups oversættelse 'brast det store *Brisinge-Men*',

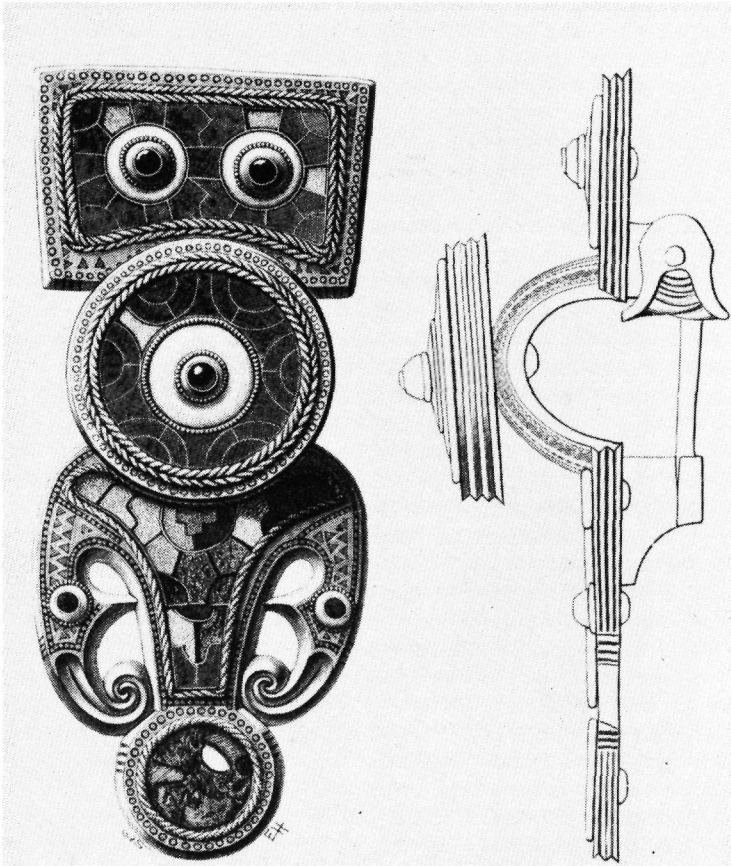

Fig. 2. Rygknäpfibel fra Kylver, Gotland. 1:1

hvad der jo kunne passe med en halsring; men på den anden side tog det åbenbart ikke mere skade, end Thor kunne bære det umiddelbart efter. Originalteksten anvender verbet *støkkva*, der har grundbetydningen 'ved en pludselig, ufrivillig Bevægelse fare afsted, udaf sin Stilling' ifølge J. Fritzner: Ordbog over det gamle norske Sprog. Tilsvarende forklarer *Lexicon poeticum* dette sted med 'sprang af og faldt ned'. Det passer jo udmærket med en fibel, hvis fjeder springer op ved Frejas voldsomme bevægelse.

Andre kildesteder er mere tvivlsomme. I *Heimskringla* omtales et *men*, der bæres af bjarmernes gud Jómali (Olav den Helliges saga, kap. 133). Det var

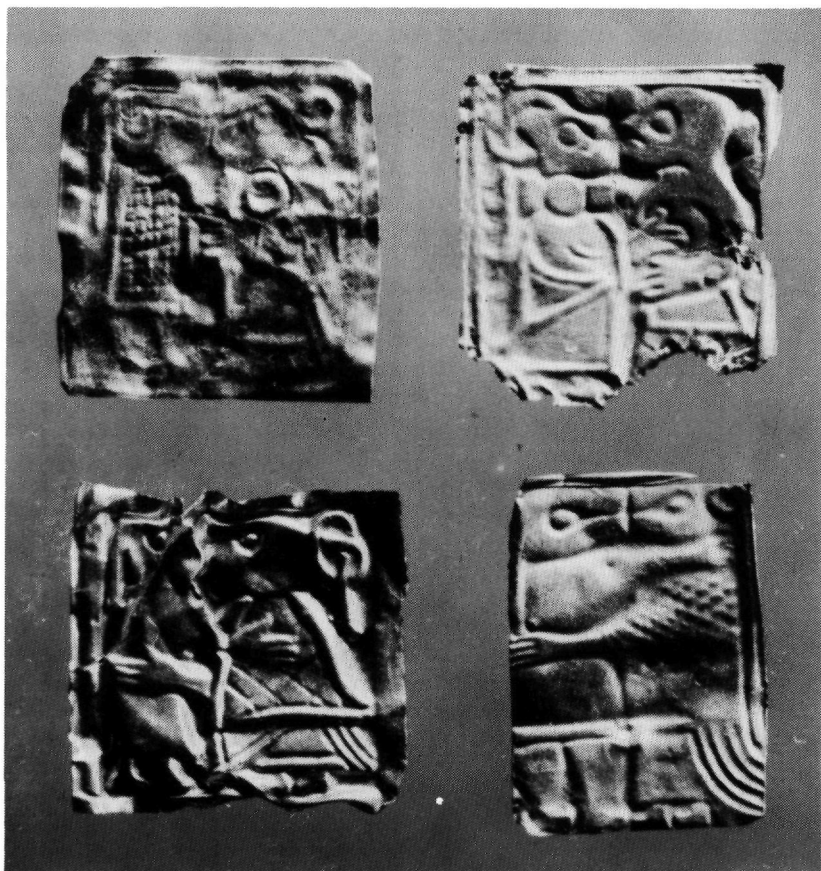

Fig. 3. Fire guldgubber fra Helgö i Mälaren. Kvinden på guldgubben øverst til højre bærer en rygknäpfibel; en mere stiliseret fibel ses øverst til venstre. 4,3:1. Foto ATA, Stockholm.

åbenbart bundet om halsen på træstøtten med en rem ('tygilinn aptan á hálsinum, er menit var fest við'). Det var altså næppe en lukket halsring, men på den anden side heller ikke et voluminøst smykke som en rygknäpfibel, for senere i fortællingen har Tore Hund det på, skjult af tøjet. Jeg vil her umiddelbart gætte på en »borgmesterkædeagtig« samling af hængesmykker. Endelig kan *men* i kenninger bruges både om Midgårdsormen ('Jordens *men*') og om almindelige slanger ('lyngens *men*'), sikkert fordi de tænktes at ligge i kreds; tilsvarende kan havet kaldes 'Jordens *men*' – men dog også 'Listas *men*', selv

om Lista som en halvø jo ikke kan omslutes helt. Men her går tankerne unægtelig i retning af en halsring. Også Haustlõngs udtryk 'Brising's girði' dækker jo noget rundt og sluttet, ligesom en halsring.

Det er muligt, at en mere detaljeret sproglig granskning af de sammenhænge, som Brisingamen omtales i, kan give nogle fingerpeg om, hvad man forestillede sig ved det. Man må imidlertid være opmærksom på, at både de verbale og de billedlige fremstillinger af Frejas smykke reflekterer forestillinger på deres tilblivelsestidspunkt og -sted, og at disse forestillinger kan have skiftet i tidens løb. Rygknæpfiblerne blev som nævnt brugt i Norden fra midten af 6. årh. til engang i 9. årh. Dog er der noget der tyder på, at de har været kendt længere ind i vikingetiden; det gælder i hvert fald en sen, gotlandsk særform. Hængesmykket fra Hagebyhöga (Fig. 1) er faktisk fundet i en grav fra 10. årh., og flere af de overdimensionerede rygknæpfibler synes at være fundet sammen med vikingetidsgenstande; desværre er disse fund dårligt oplyst (Arrhenius 1962, 94ff). Men det er ikke sikkert, at skjalde i den senere vikingetid – endsige Snorre – har kendt disse fibler, og de kan derfor have lagt andre betydninger i *men*. Et tilsvarende problem er omtalen af 'Brosinge-smykket' i Beowulf (se Brodersen 1984, 103): Her må man være opmærksom på, at de granatbesatte rygknæpfibler ikke brugtes i England.

Litteratur

- Arrhenius, Birgit: »Det flammande smykket«. Fornvännen 1962 s. 79-97.
 Arrhenius, Birgit: Zum symbolischen Sinn des Almandins im früheren Mittelalter. Frühmittelalterliche Studien 3, 1969 s. 47-59. (Let udvidet tysk version af artiklen i Fornvännen).
 Brodersen, Micha: Frejas klenodie. Danske Studier 1984 s. 101-109.
 Fischer, Christian: Guldgubbe. Skalk 1974:5 s. 29-30.

Morten Axboe

Runo-metrisk digtning og den germanske mytologi

Man kan ikke beskæftige sig med finsk kultur uden at støde på Kalevala i en eller anden form. Det første bekendtskab er dog næppe selve historien eller eposet Kalevala, men produkter som er opstået af eller benævnt efter digtet eller dets hovedfigurer. Den store kunst har beskrevet Kalevala i toner, farver og bronze, business og industri har lånt af Kalevala både benævnelser til sine produkter og betegnelser på firmaer. Kalevalas status som et national-epos har inspireret og gennemsyret den finske kultur i en grad, som det er svært at forestille sig i gamle kulturlande.

Uden for Finland gøres bekendtskabet med selve Kalevala selvsagt i en oversættelse; det være sig enten på vers eller i prosagengivelse. Historierne er spændende, ofte med et magisk islæt, heltene er halvguder med overnaturlige